

3. Regionální rozdíly v Ústeckém kraji

3.1 Základní sídelní struktura

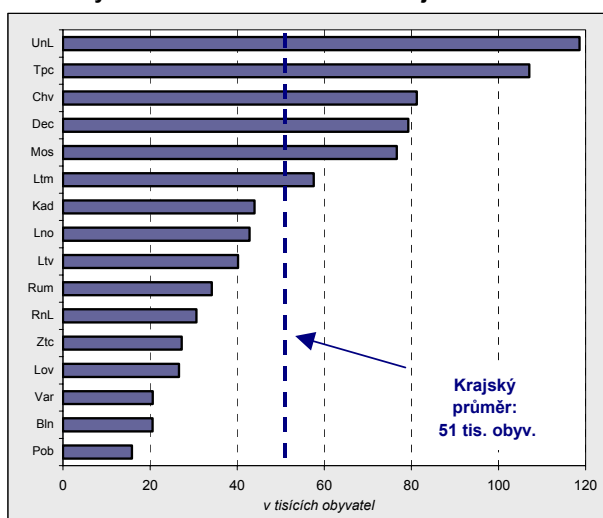
Každé téma a každá charakteristika, kterou v této publikaci zkoumáme z hlediska regionálních rozdílů, byla a je s různou intenzitou ovlivněna historickým vývojem. Sídelní struktura obyvatelstva patří mezi ty, jejichž charakter je více než jiné odrazem skutečně dlouhodobého působení přírodních, ekonomických a společenských podmínek a v neposlední řadě i administrativního uspořádání.

Sídelní struktura jednotlivých správních obvodů je v Ústeckém kraji významně ovlivněna reliéfem krajiny: roviny zemědělských nížin na jihu, kopcovité České středohoří na východě a Krušné hory na severu. Obdobně značný vliv na sídelní strukturu měla také dlouhodobá těžba nerostných surovin a růst průmyslové výroby v 19. a 20. století v Podkrušnohoří. Ve správních obvodech, kam zasahuje Severočeská hnědouhelná pánev, muselo mnoho vesnic ustoupit rozšiřující se povrchové těžbě. Byly tak zasaženy téměř všechny správní obvody této oblasti, byť každý jinak intenzivně. Kadaň, Chomutov, Litvínov, Most, Bílina a Teplice byly zasaženy silně, Ústí nad Labem jako celek bylo postiženo již podstatně méně. I zde však musely některé obce těžbě ustoupit.

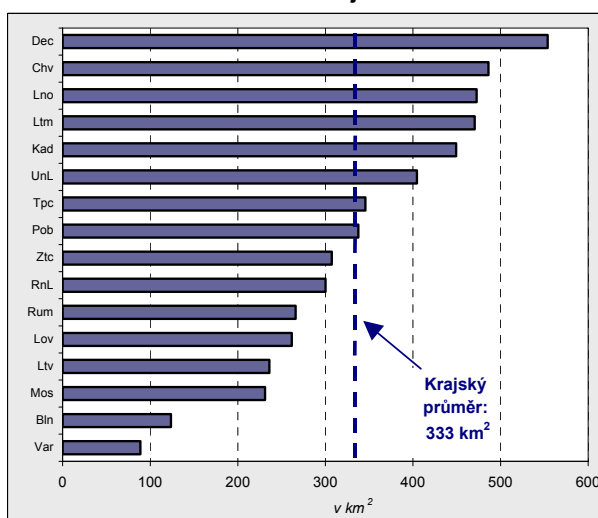
Značný vliv na sídelní strukturu měly také faktické hranice bývalých Sudet. Kromě Roudnicka a značné části Lounska, Litoměřicka a Lovosicka byla území všech správních obvodů Ústeckého kraje součástí bývalých Sudet. Dnešní sídelní struktura tak byla ovlivněna jednak odsunem Čechů v roce 1938 a pak především odsunem německého obyvatelstva po válce. Odchod původního obyvatelstva znamenal pro tyto oblasti ztrátu sociální a kulturní kontinuity, změny v dlouholetých vlastnických vztazích a vysídlení venkovských oblastí. V průběhu opětovného osídlování pohraničí ztratilo mnoho obcí svou přirozenou demografickou skladbu. V některých oblastech se nepodařilo ani doplnit počet obyvatel na původní úroveň a některé obzvláště malé obce postupně zanikaly.

Celkový počet obyvatel ve správních obvodech Ústeckého kraje se pohybuje od necelých 16 tisíc obyvatel v obvodu Podbořany až do 119 tisíc obyvatel v obvodu Ústí nad Labem. Nejlidnatější jsou ty obvody, kde leží největší města, bývalá okresní centra. Výjimku tvoří správní obvod Louny, který jako jediný obvod s okresním městem nedosahuje ani průměrného počtu obyvatel na jeden správní obvod Ústeckého kraje (51 tisíc obyvatel) a zaujímá až 8. místo v pomyslném žebříčku správních obvodů.

Počet obyvatel v SO ORP Ústeckého kraje k 31. 12. 2005



Rozloha SO ORP v Ústeckém kraji k 31. 12. 2005



Rozpětí mezi počtem obyvatel správních obvodů Ústeckého kraje dosahuje tedy téměř 103 tisíc. O velkých rozdílech v kraji vypovídá ještě blíže variační koeficient, který dosahuje hodnoty 0,6. Jinými slovy průměrná odchylka počtu obyvatel správních obvodů od krajského průměru činí více než 60 % tohoto průměru. Přestože se jedná o vysokou variabilitu, jsou správní obvody v rámci Ústeckého kraje druhé nejméně rozdílné v porovnání s ostatními kraji České republiky. Zlínský kraj je jediným krajem, který má

v počtu obyvatel mezi správními obvody menší rozdíly než Ústecký kraj. Nejméně rovnoměrně rozložené obyvatelstvo do obvodů je v Jihomoravském kraji.

Tab. 3.1.1 Administrativní uspořádání k 31. 12. 2005

	Počet obcí		Počet částí obcí
	celkem	z toho měst	
Ústecký kraj	354	46	1 140
v tom správní obvody:			
Bílina	8	1	30
Děčín	34	4	120
Chomutov	25	2	78
Kadaň	19	3	95
Litoměřice	40	5	136
Litvínov	11	3	36
Louny	41	2	97
Lovosice	32	3	71
Most	15	1	39
Podbořany	11	1	61
Roudnice nad Labem	33	2	58
Rumburk	12	7	52
Teplice	26	7	84
Ústí nad Labem	23	3	102
Varnsdorf	6	1	20
Žatec	18	1	61

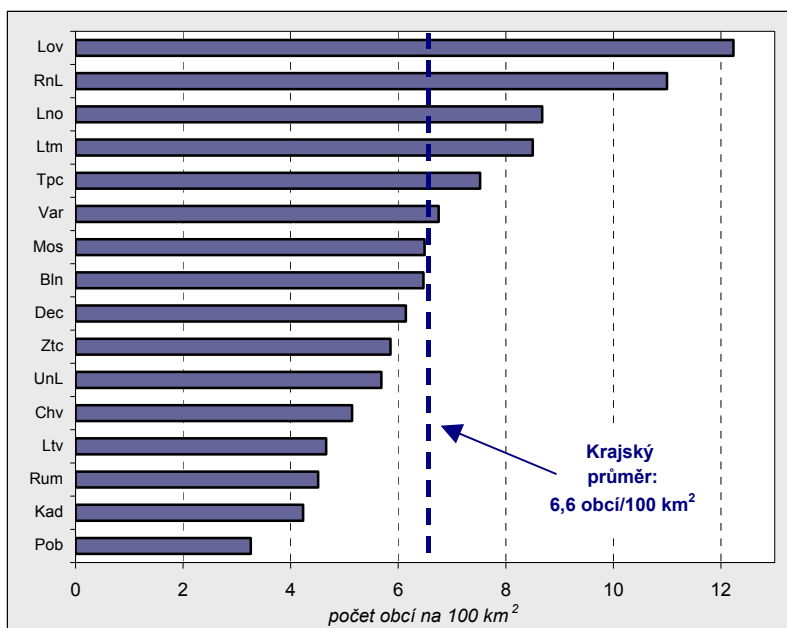
Významné rozdíly nalezneme i při porovnání **rozlohy správních obvodů** Ústeckého kraje. Největším správním obvodem je Děčín s 554 km², naopak nejmenším obvodem je Varnsdorf s 89 km². Zatímco v případě nejlidnatějších obvodů se jednalo o obvody s bývalými okresními městy, v případě rozlohy už není toto pravidlo jednoznačné. Obvody Děčín, Chomutov, Litoměřice patří sice mezi nejrozlehlejší a nejlidnatější, ale například Most je pátým nejlidnatějším, ale také třetím nejmenším obvodem v kraji. Variační koeficient rozlohy správních obvodů Ústeckého kraje patří v porovnání se ostatními kraji k nejnižším. Naopak největších regionálních rozdílů v rozloze správních obvodů dosahují Liberecký, Karlovarský a Moravskoslezský kraj.

Nejvíce obcí je v obvodech Louny, Litoměřice a Děčín; nejméně naopak v nejmenších obvodech jako Bílina a Varnsdorf. Rozdílné rozlohy správních obvodů ovšem snižují vypovídací schopnost porovnávání **počtu obcí** v jednotlivých obvodech a obecně lepším ukazatelem je **hustota obcí na 100 km²**. Správní obvod Lovosice má například až pátý největší počet obcí, ale při přepočtu na 100 km² je obvodem s jednoznačně nejhustším obecním členěním (12,2 obce na 100 km²). Podobně na tom jsou i obvody Roudnice nad Labem, Louny a Litoměřice. Z toho vyplývá, že nejvíce obcí je právě v zemědělských oblastech. Naopak nejméně obcí na 100 km² je v horských oblastech a oblastech výrazně zasažených důlní činností. Jako příklad uvedme Podbořany, kde připadá na 100 km² pouze 3,3 obce nebo Kadaň s 4,2 obcemi na 100 km². Z tohoto srovnání také vyplývá, že například obvod Bílina, který je jedním z nejmenších obvodů s téměř nejmenším počtem obcí v kraji, dosahuje spolu s Mostem průměrně husté obecní struktury.

Tyto závěry potvrzují i další ukazatele, jako například **průměrná rozloha a počet obyvatel na jednu obec**. Největší obce jsou v obvodu Podbořany, kde jejich rozloha dosahuje průměrně až 30,7 km² a naopak nejmenší rozlohy dosahují obce v Lovosicích, pouze 8,2 km². Podobně malé průměrné obce jsou v obvodech Roudnice nad Labem,

Louny a Litoměřice. V nich si menší obce zachovaly svou samostatnost, zatímco v již zmiňovaných Podbořanech nebo Kadani a Rumburku došlo k opačnému vývoji. O poměrně vysoké koncentraci sídel pod správou jedné obce v těchto obvodech svědčí vysoký průměrný počet částí obcí na jednu obec. V Podbořanech připadá na jednu obec v průměru až 5,5 částí obce a v Kadani zhruba 5,0 částí. Naopak v Roudnici připadá na jednu obec pouze 1,8 částí a v Lovosicích 2,2 částí obce.

Počet obcí na 100 km² v SO ORP Ústeckého kraje k 31. 12. 2005



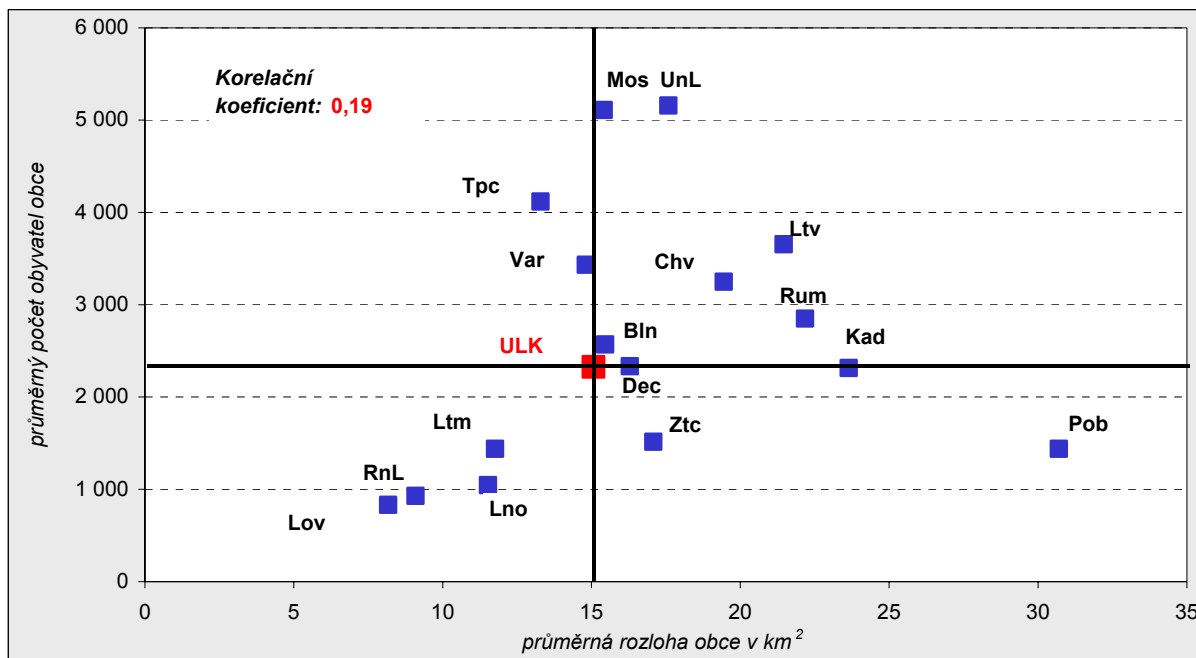
Tab. 3.1.2 Průměrná obec k 31. 12. 2005

	Průměr na 1 obec		
	rozloha (km ²)	obyva- telstvo	počet částí obce
Ústecký kraj	15,1	2 325	3,2
v tom správní obvody:			
Bílina	15,5	2 569	3,8
Děčín	16,3	2 333	3,5
Chomutov	19,4	3 250	3,1
Kadaň	23,6	2 315	5,0
Litoměřice	11,8	1 439	3,4
Litvínov	21,5	3 655	3,3
Louny	11,5	1 045	2,4
Lovosice	8,2	832	2,2
Most	15,4	5 109	2,6
Podbořany	30,7	1 440	5,5
Roudnice nad Labem	9,1	929	1,8
Rumburk	22,2	2 849	4,3
Teplice	13,3	4 117	3,2
Ústí nad Labem	17,6	5 158	4,4
Varnsdorf	14,8	3 433	3,3
Žatec	17,1	1 515	3,4

Z pohledu **průměrného počtu obyvatel na jednu obec** se opět potvrzuje, že nejmenší obce jsou v rovinatých zemědělských oblastech. Lovosice, Roudnice nad Labem, Louny a Litoměřice tvoří skupinu čtyř obvodů, které mají jak podprůměrný počet obyvatel v obci, tak podprůměrnou rozlohu obcí (i s podprůměrným počtem částí obce na jednu obec – kromě Litoměřic). Průměrný počet obyvatel v obcích lovosického obvodu dokonce nedosahuje ani 36 % krajského průměru. Naopak výrazně nadprůměrného počtu obyvatel na jednu obec dosahují správní obvody Most a Ústí nad Labem, v nichž leží dvě nejlidnatější města Ústeckého kraje. Obvod Ústí nad Labem přesahuje dokonce 220 % krajského průměru. Správní obvody Děčín a Kadaň se naopak průměry obyvatel na jednu obec nejvíce blíží celokrajskému průměru.

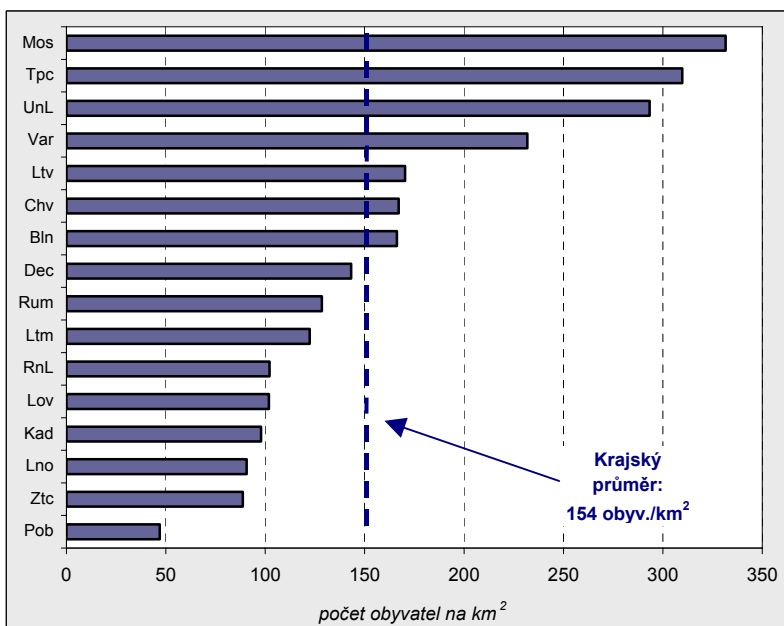
Relativní pozice správního obvodu ve vztahu k ostatním obvodům z hlediska předchozích ukazatelů indikuje také **relativní postavení obvodu při srovnání hustoty obyvatelstva**. Správní obvody, jako například Most, Teplice, Ústí nad Labem, s relativně vysokým počtem obyvatel na obec a zároveň s relativně průměrnou rozlohou na obec, dosahují největšího **počtu obyvatel na jeden km²**, což jsou opět správní obvody s největšími městy v kraji³. Naopak správní obvody s podprůměrným počtem obyvatel na jednu obec a s menšími centry mají spíše menší hustotu obyvatelstva. Patří mezi ně například Podbořany, které nedosahují ani 30 % průměrné hustoty obyvatelstva kraje, a podobně na tom jsou i správní obvody Žatec a Louny.

Průměrný počet obyvatel a průměrná rozloha obce (k 31. 12. 2005)



³ Mezi počtem obyvatel v sídle správního obvodu a hustotou obyvatelstva existuje poměrně silná závislost. Korelační koeficient dosahuje v Ústeckém kraji hodnoty téměř 0,73.

Počet obyvatel na km² v SO ORP Ústeckého kraje k 31. 12. 2005

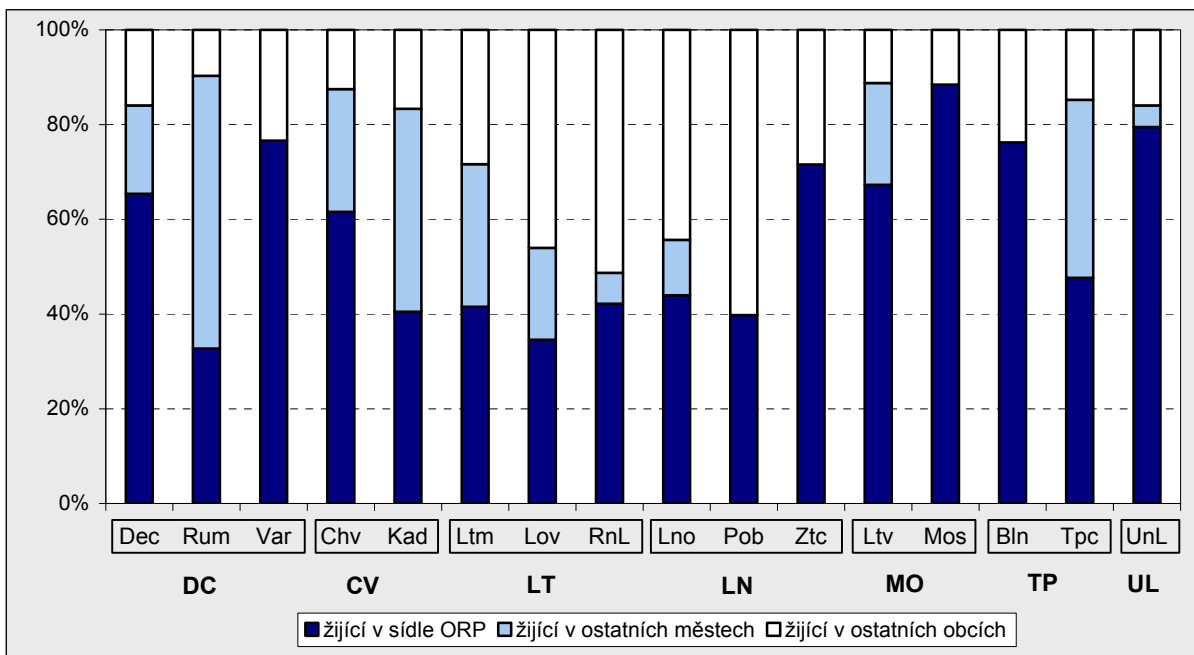


Obecně řečeno, nejmenší hustoty obyvatelstva dosahují správní obvody na jihu kraje, jejichž reliéf i přírodní zdroje vedly k zemědělskému způsobu života a využití půd. Z těchto obvodů má obvod Litoměřice největší hustotu obyvatelstva. V něm se projevují oba zmiňované vlivy: okresní město i historicky zemědělské využívání krajiny. Naopak v severních obvodech vedl těžký průmysl k rostoucí koncentraci obyvatelstva. Jak již bylo zmíněno výše, nejlidnatějšími obvody kraje jsou ty, na jejichž území leží bývalá okresní města s koncentrací průmyslové výroby. Patří mezi ně Ústí nad Labem, Teplice, Chomutov, Děčín

a Most. Rostoucí průmyslová výroba v těchto obvodech si vyžádala větší koncentraci pracovních sil a projevila se ve vyšší **míře urbanizace**. V těchto obvodech žije přes 80 % lidí ve městech.

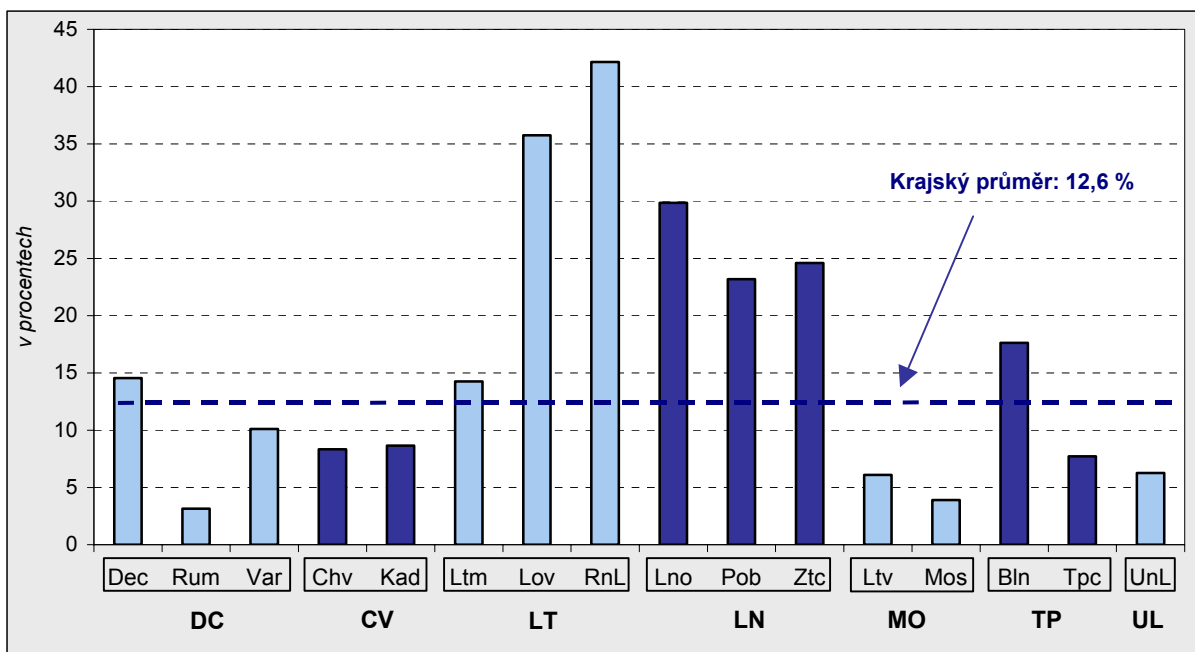
Ovšem největšího **podílu městského obyvatelstva** dosahuje obvod Rumburk, kde v sedmi městech (z 12 obcí) žije přes 90 % obyvatel správního obvodu. Na druhou stranu žije v sídelním městě (tj. v Rumburku) nejméně lidí v porovnání s ostatními obvody a důvodem vysoké míry urbanizace je vysoký podíl těch, kteří žijí v ostatních městech obvodu. Jedná se většinou o dnes poměrně malá města, jejichž městský statut je dán jejich historickou důležitostí. Samotný Rumburk má přes 11 100 obyvatel, druhé největší město Šluknov přibližně 5 700 obyvatel, ale Dolní Poustevna a Velký Šenov, nejmenší města obvodu, pouze okolo 1 900 obyvatel.

Struktura obyvatel podle typu osídlení v Ústeckém kraji (k 31. 12. 2005)



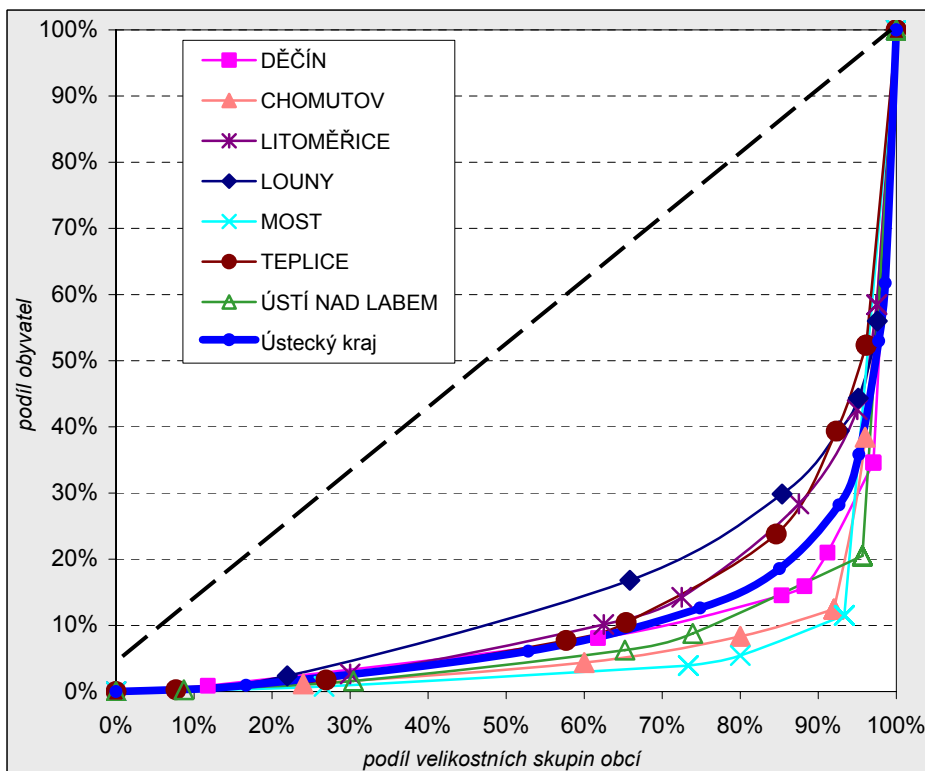
Opakem k průmyslovým oblastem jsou rovinaté obvody neovlivněné těžkým průmyslem, kde je podíl městského obyvatelstva podstatně menší. Nejmenší míry urbanizace dosahují obvody Podbořany, Roudnice nad Labem, Lovosice a Louny.

Podíl obyvatel žijících v obcích do 1 000 obyvatel v SO ORP v Ústeckém kraji k 31. 12. 2005 (v %)



I pokud vezmeme v úvahu místo podílu obyvatel v obcích s městským statutem **podíl obyvatel v obcích do 1 000 obyvatel** (základní urbanizace), jsou zemědělské oblasti méně urbanizované. V Roudnici nad Labem dosahuje míra základní urbanizace až 42 %. V obvodu Lovosice přesahuje tento podíl 35 % a výrazně nadprůměrný je i ve všech správních obvodech okresu Louny. Tento ukazatel základní míry urbanizace podtrhuje všechna dosavadní zjištění, že správní obvody podél jižní hranice Ústeckého kraje mají nejvíce obcí, které jsou malé svou rozlohou i počtem obyvatel.

Křivky koncentrace osídlení obvodů s bývalými okresními městy

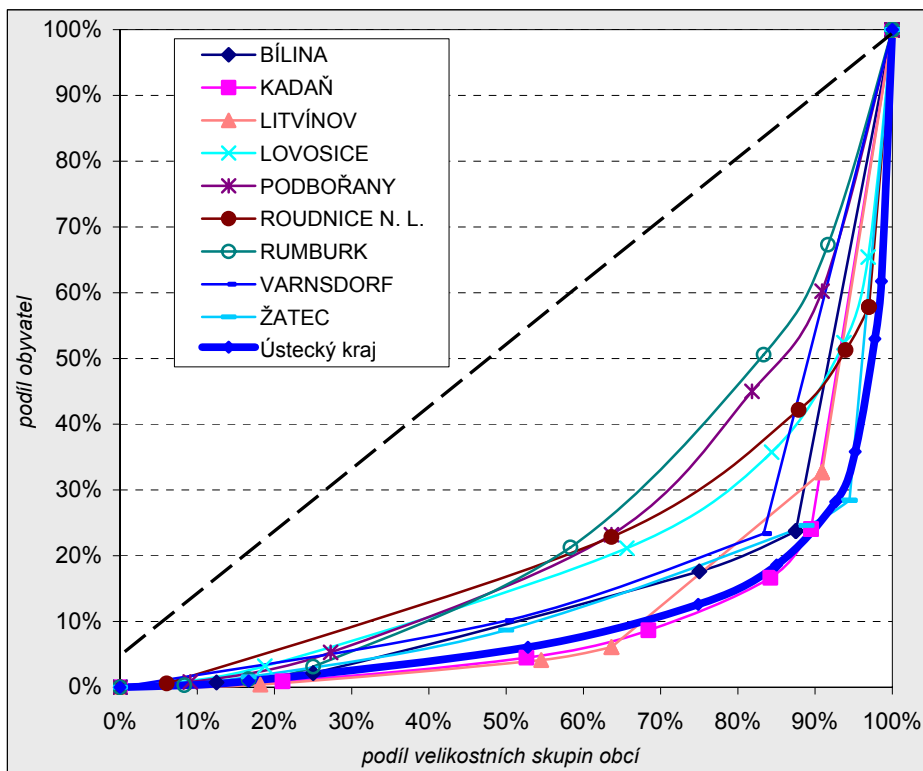


Prostorovou variabilitu, můžeme hodnotit rovněž pomocí **koncentračních křivek**, které graficky zachycují prostorovou nerovnoměrnost rozdělení počtu obyvatel podle velikostních skupin obcí. Soubor šestnácti správních obvodů Ústeckého kraje jsme rozdělili do dvou souborů podle toho, zda v nich leží či neleží bývalá okresní města. Obyvatelstvo v obvodech s okresními městy by mělo být z pohledu velikostních skupin obcí rozprostřeno více nerovnoměrně, neboť v jejich velkých městech se koncentruje značná

část populace obvodu. Vzhledem k tomu, že v těchto obvodech žije přes 68 % populace Ústeckého kraje, podléjí se na formování krajské křivky významným dílem. To dokazuje i to, že se jejich koncentrační křivky pohybují okolo krajské. V souladu s předchozími závěry dosahuje v této skupině obvodů nejrovnoměrnějšího

rozdělení obyvatel podle velikostních skupin obcí lounský obvod. Naopak pod krajskou koncentrační křivkou jsou obvody s již zmiňovanými velkými průmyslovými městy jako Most, Chomutov, Ústí nad Labem a Děčín. Jinými slovy jejich populace je méně rovnoměrně rozdělená do celé škály velikostních skupin obcí než populace celého kraje.

Křivky koncentrace osídlení obvodů bez bývalých okresních měst



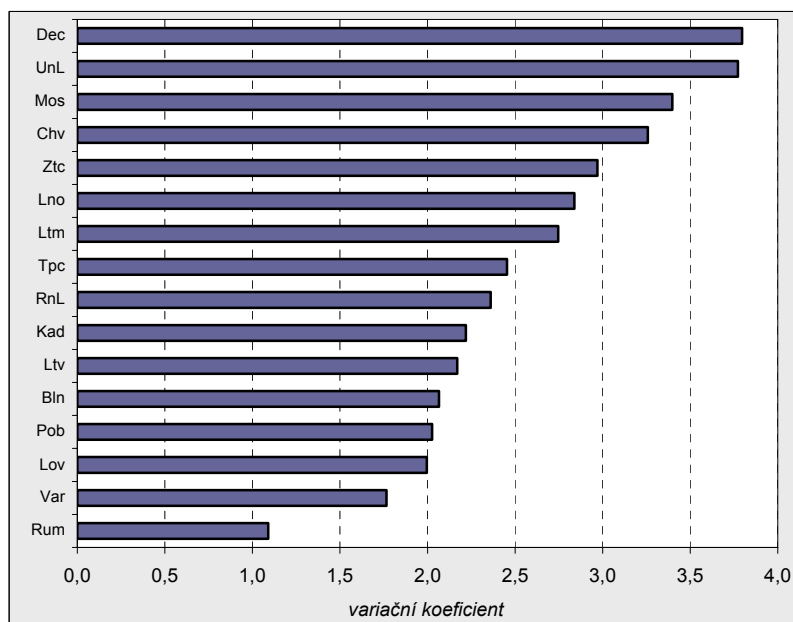
Mnohem rovnoměrněji než v předchozí skupině obvodů je rozdělena populace v menších správních obvodech. Až na některé výjimky jsou všechny jejich koncentrační křivky nad koncentrační křivkou kraje. Jednoznačně nejbližší úhlopříčce rovnoměrného rozdělení obyvatel jsou obvody Rumburk a Podbořany, ve kterých absence velkých měst a existence středně velkých obcí

vytváří rovnoměrné rozdělení obyvatel do jednotlivých velikostních skupin obcí. V případě Rumburku se také potvrzuje, že ač žije přes 90 % populace obvodu ve městech, jsou tato města zastoupena v celé škále velikostních skupin obcí a žádné velké město na sebe nestrhává velký podíl obyvatelstva. I z koncentračních křivek je patrné, že převážně historicky zemědělské oblasti, ve kterých se nevytvořila velká centra, mají rozptýlenější a rovnoměrnější populaci dle velikostních skupin obcí.

Opustíme-li velikostní skupiny obcí a podíváme-li se na **nerovnoměrnost pouze z pohledu počtu obyvatel v obcích**⁴, pak největší rozdíly mezi

obcemi uvnitř jednotlivých správních obvodů jsou v obvodech Děčín a Ústí nad Labem. Jinými slovy, v těchto obvodech jsou průměrné rozdíly mezi obcemi největší. Tak jako v jiných obvodech i zde jsou velmi malé obce, ale mimo to jsou zde velká okresní města. Město Děčín mělo na konci roku 2005 necelých 52 tisíc obyvatel a nejmenší obec obvodu, Merboltice, necelých 140 obyvatel. Podobně v Ústí nad Labem žilo přes 94 tisíc obyvatel a v Tašově jen okolo 122 lidí. Podobné extrémy samozřejmě nalezneme i v jiných správních obvodech, ale v celkovém součtu jsou v obvodech s bývalými okresními městy (tj. v nejlidnatějších obvodech)

Variabilita sídelní struktury v SO ORP (k 31. 12. 2005)



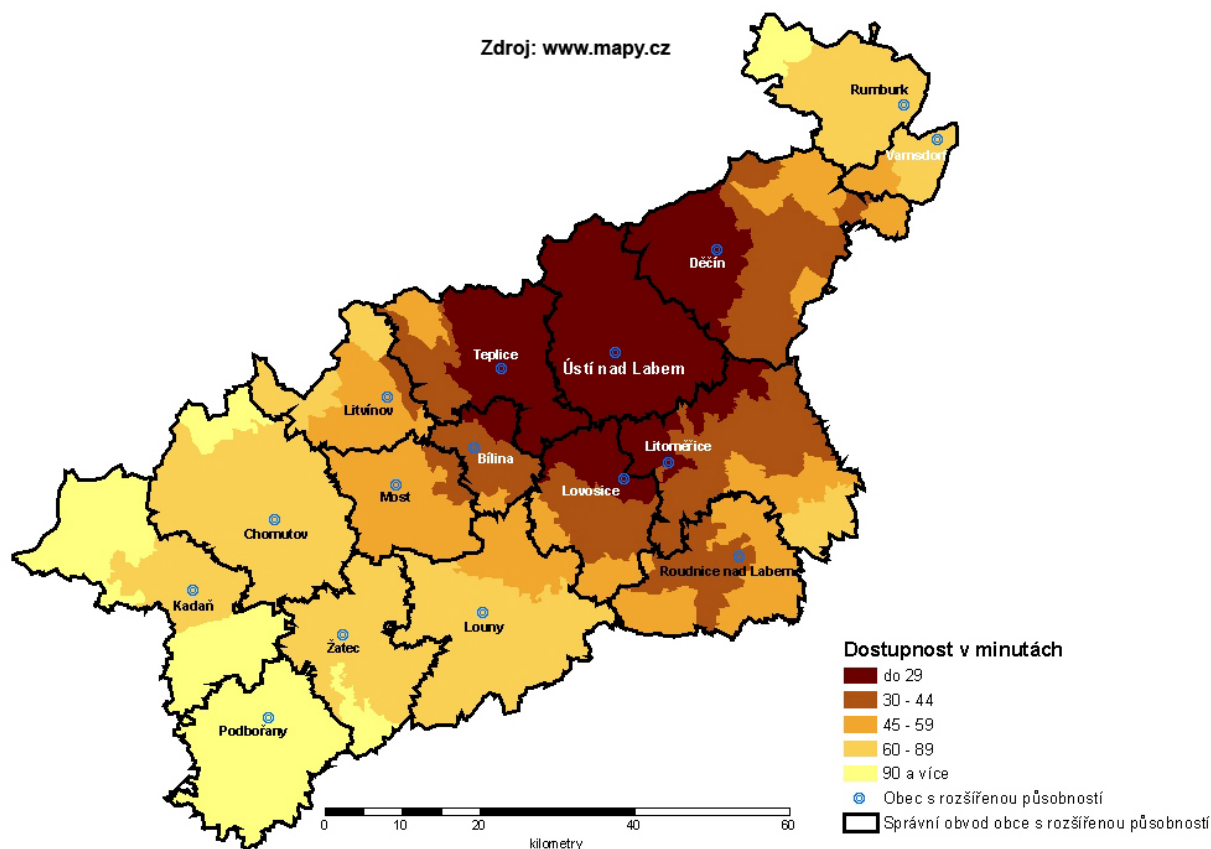
⁴ Počítáno jako variační koeficient správních obvodů pro počet obyvatel v obcích.

větší nerovnoměrnosti. Naopak nejmenší rozdíly uvnitř obvodů vykazovaly správní obvody Rumburk, Varnsdorf, Lovosice a Podbořany.

Jak je z předchozího grafu patrné, v Ústeckém kraji se významně projevuje **závislost mezi počtem obyvatel v obvodu a nerovnoměrností sídelní struktury**. Ve větších správních obvodech existují větší rozdíly mezi obcemi a naopak. Ještě větší závislosti dosahuje sídelní nerovnoměrnost **s počtem obyvatel v sídelním městě obvodu**⁵. Při použití srovnání pomocí variačního koeficientu se totiž nakonec ukazuje, že i když mají například zemědělské oblasti rovnoměrně obsazenou celou škálu velikostních skupin obcí (tzn. plošší koncentrační křivky) a působí tak homogenně, existují i zde významné vnitroregionální extrémny a to v souvislosti s velikostí sídelního města. Na pomyslném žebříčku variability sídelní struktury správních obvodů se totiž hned za obvody s velkými průmyslovými městy umístily obvody Žatec, Louny a Litoměřice.

Sídelní struktura a poloha regionu vůči rozvojovým centrům je často chápána jako klíčový faktor různých sociálních a ekonomických jevů. Proto jsme vytvořili následující dva kartogramy, které zachycují časové vzdálenosti jednotlivých obcí Ústeckého kraje **od administrativního centra kraje**, krajského města Ústí nad Labem, a **od sídel správních obvodů obcí s rozšířenou působností**, do jejichž správy spadají. Tyto vzdálenosti jsme následně dali do souvislosti s jedním z nejvýznamnějších sociálně-ekonomických ukazatelů, s nezaměstnaností.

Časová dostupnost krajského města individuální dopravou v Ústeckém kraji



Vzdálenost vzdušnou čarou není z důvodu různých dopravních podmínek pro toto posuzování nejvhodnější. Například časové dostupnosti obcí v blízkosti velkých silničních tahů jsou kratší (například dojezd z obcí podél dálnice D8 z obcí správního obvodu Roudnice nad Labem) než dostupnosti obcí, které jsou sice vzdušnou čarou blíže centru, ale leží mimo velké dopravní tepny. Z tohoto důvodu jsme použili veřejný internetový portál www.mapy.cz a pomocí plánovače tras našli nejrychlejší spojení individuální dopravou mezi danou obcí a krajským městem nebo obcí a centrem příslušného správního obvodu (v týdnu od 10. 7. 2006 do 15. 7. 2006).

⁵ Korelační koeficient dosahuje hodnoty 0,78.

Území Ústeckého kraje bylo na prvním kartogramu rozděleno do zón časové dostupnosti krajského města. Obyvatelé 77 obcí (tj. 22 % obcí a 38 % obyvatel kraje, včetně krajského města a jeho obyvatel) se v průměru dostanou do centra krajského města do 30 minut. Tyto obce se rozkládají na 20 % celkové plochy kraje. Naopak z 34 obcí kraje trvá cesta individuální dopravou do krajského města více než hodinu a půl. Z hlediska rozlohy se jedná o 15 % celkové rozlohy kraje, z hlediska počtu obyvatel to jsou necelá 4 %. Jedná se o především o nejdlehlší části kraje na hranici s krajem Karlovarským, kde je velmi nízká hustota osídlení.

Tab. 3.1.3 Vybrané charakteristiky k 31. 12. 2005 podle časové dostupnosti krajského města Ústí nad Labem individuální dopravou

	Počet obcí	Míra registrované nezaměstnanosti (%)	Podíl na počtu nezaměstnaných v kraji (%)	Podíl na počtu obyvatel kraje (%)	Podíl na celkové rozloze kraje (%)
Krajské město	1	13,8	9,9	11,5	1,8
Časová dostupnost krajského města (min.)					
do 29	76	14,1	22,5	26,6	17,9
30 - 44	82	15,7	11,2	12,1	16,9
45 - 59	67	22,0	22,4	16,8	18,1
60 - 89	94	17,1	30,3	29,1	30,6
90 a více	34	16,2	3,7	3,8	14,8

Míra nezaměstnanosti se vzdáleností od krajského města stoupá do jedné hodiny dojezdového času, pak dochází k jejímu poklesu. Oblast, která je vzdálená od krajského města 45-59 minut, zahrnuje především správní obvody Litvínov, Most a severní cíp obvodu Louny, kde je nezaměstnanost v kraji nejvyšší, jak můžeme vidět na kartogramu s registrovanou mírou nezaměstnanosti podle obcí v příloze této publikace. Z tabulky je zřejmé, že souvislost mezi dostupností krajského města individuální dopravou a mírou nezaměstnanosti není jednoznačná a potvrzuje se, že krajské město není jediné velké ekonomické centrum kraje, jak je tomu například v Pardubickém kraji, kde se nezaměstnanost se vzdáleností od Pardubic zvyšuje.

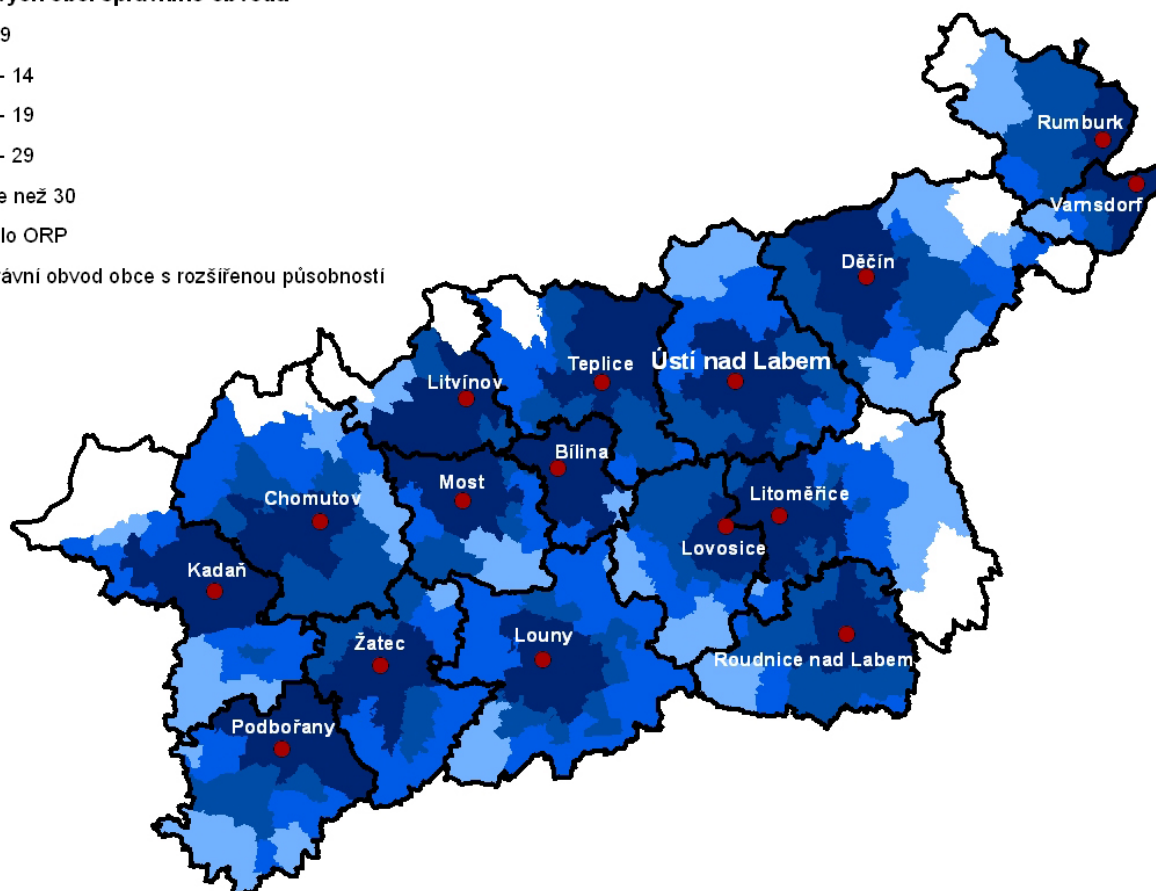
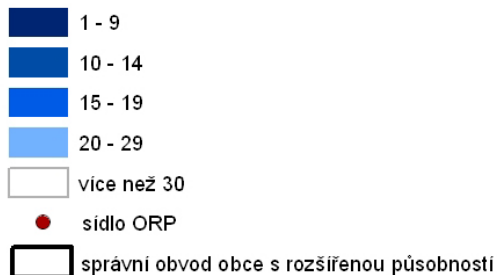
Následující kartogram zachycuje **nejkratší časovou vzdálenost individuální dopravou do sídel správních obvodů ORP z obcí** v rámci jejich správního obvodu. Přímou v sídlech správních obvodů ORP žije téměř 60 % obyvatel kraje. Dalších 26 % obyvatel se při použití individuální dopravy do sídla svého správního obvodu dostane průměrně za méně než 15 minut. Naproti tomu z 18 obcí (tj. 5 % obcí kraje) se do sídla svého ORP dostanou obyvatelé za půl hodiny a více. Z hlediska podílu obyvatel se však jedná pouze o 2 % obyvatel kraje. Tyto obce se převážně nacházejí v horských oblastech obvodů Kadaň, Chomutov, Litvínov, Teplice a Rumburk. Dosti odlehlé oblasti najdeme i v obvodu Děčín a Litoměřice.

Při pohledu na míru nezaměstnanosti podle časové dostupnosti sídla správního obvodu nelze vysledovat významnou vazbu. Pouze je zřejmé, že nejnižší nezaměstnanost je přímo v sídlech správních obvodů, a zcela proti očekávání následují nejdlehlší obce, kdy nezaměstnanost v této časové zóně se nejvíce blíží celokrajskému průměru. Pod průměrem jsou pouze již dříve zmíněná sídla ORP.

Časová dostupnost sídel obvodů ORP v Ústeckém kraji individuální dopravou

Zdroj: www.mapy.cz

časová dostupnost (min)
z jednotlivých obcí správního obvodu



Bylo by samozřejmě možné hledat další souvislosti mezi dostupností krajského města či sídla správního obvodu ORP a dalšími ukazateli (bytová výstavba, migrační přírůstky, podnikatelská aktivita apod.), ale to je již nad rámec této publikace. Záměrem bylo ukázat možnosti hodnocení z méně tradičních pohledů než je územní srovnání v administrativních hranicích či srovnání podle velikostních skupin obcí.

Tab. 3.1.4 Vybrané charakteristiky k 31. 12. 2005 podle časové dostupnosti sídel správních obvodů ORP individuální dopravou

	Počet obcí	Míra registrované nezaměstnanosti (%)	Podíl na počtu nezaměstnaných v kraji (%)	Podíl na počtu obyvatel kraje (%)	Podíl na celkové rozloze kraje (%)
Sídlo správního obvodu	16	15,9	59,2	59,9	13,4
Časová dostupnost sídla správního obvodu (min.)					
do 9	89	17,6	14,0	13,8	16,3
10 - 14	100	17,8	12,4	12,1	22,5
15 - 19	80	17,2	7,4	7,4	22,6
20 - 29	51	18,5	4,6	4,3	16,1
30 a více	18	16,9	2,5	2,5	9,1